

РЕЦЕНЗІЯ

**офіційного рецензента – доктора політичних наук, професора,
заступника декана з наукової роботи Факультету міжнародних
відносин, політології та соціології Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова Узун Юлії Вадимівни
на дисертаційне дослідження Хаміда Фуада Халіля
«Фактор світових війн у трансформації світ-системи»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю
052 «Політологія»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Представлене дисертаційне дослідження, присвячене визначенню специфіки впливу світових війн на трансформацію світ-системи, є актуальним в умовах зростання легітимації дискурсу про досягнення миру шляхом застосування сили.

Світові війни XX століття стали не лише безпрецедентними за масштабами руйнувань і людських втрат, а й мали глибокі системні наслідки для глобального порядку, спричинивши докорінні трансформації політичних, економічних і соціальних структур. Ці конфлікти зумовили зміну етапів гегемонії провідних держав, переконфігурацію глобальних центрів сили, активізували процеси деколонізації та сприяли інституційному оформленню системи міжнародного управління.

У XXI столітті, на тлі воєн у таких регіонах, як Україна, Близький Схід, Африка та Південний Кавказ, а також в умовах наростання глобального протистояння між провідними геополітичними акторами, зростає потреба в осмисленні історичного досвіду світових воєн як каталізаторів світ-системних змін. Це дозволяє глибше зрозуміти природу сучасних конфліктів та можливі вектори еволюції світового порядку.

Таким чином, обрана тема є науково обґрунтованою і суспільно значущою, відкриваючи можливості для глибшого розуміння

закономірностей глобального розвитку та передумов формування нового світового порядку.

Мета роботи сформульована автором як «розкриття взаємозв'язку між світовими війнами та процесом трансформації світ-системи» є сформульованою коректно, логічно та обґрунтовано з погляду як тематики дослідження, так і обраного теоретико-методологічного підходу (світ-системний аналіз). Вона відповідає вимогам академічної науки щодо узагальненого, але змістовного визначення дослідницького фокусу. Формулювання мети дозволяє вибудувати послідовну структуру дослідження, зорієнтовану на системне осмислення історичних процесів крізь призму глобальних змін. Завдання дослідження сформульовані послідовно, логічно і відповідають академічним стандартам. Вони охоплюють як фундаментальну теоретичну розробку, так і політологічний аналіз із залученням актуального емпіричного матеріалу. Завдання також коректно розкривають предмет дослідження — алгоритм впливу світових війн на трансформацію світ-системи, і спрямовані на досягнення зазначеної мети. *Об'єктом* дисертаційного дослідження визначено процес політичної трансформації світ-системи (XVI-XXI ст.), а *предметом* дослідження — алгоритм впливу світових війн на процес політичної трансформації світ-системи і зміни світопорядків.

Загалом, формулювання мети, завдань, предмета та об'єкта дослідження є коректними і узгодженими між собою

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертаційна робота вирізняється високим рівнем теоретичної обґрунтованості та методологічної строгості. Автор послідовно обґрунтував наукові положення, спираючись на багаторівневий методологічний апарат. У роботі використано світ-системний, інституційний та системний підходи — для аналізу функціонування політичних і соціальних інститутів у процесі глобальних трансформацій;

структурно-функціональний метод — для розкриття внутрішніх зв'язків між елементами світ-системи; порівняльно-історичний метод — для дослідження етапів формування світових порядків і трансформацій унаслідок світових війн.

З урахуванням особливостей предмета, мети та завдань дослідження здобувачем застосовано комплекс ключових методологічних підходів та методів. Світ-системний підхід виступає провідним інструментом для дослідження світових трансформацій, що дозволяє розкрити динаміку глобальних процесів через категорії «ядро», «периферія», «напівпериферія», «гегемон», а також через аналіз механізмів світових війн і формування нових світопорядків (розділи 1, 2, 3). Системний і інституційний підходи дали можливість розглянути трансформації глобальних політичних інститутів і механізмів підтримки світопорядку у контексті впливу військово-політичних криз (розділи 2, 3). Історико-політичний та історико-хронологічний методи застосовані для аналізу етапності та хроноскопії світових війн, змін світових порядків та еволюції геополітичних конфігурацій (розділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). Структурно-функціональний метод використано для дослідження функціонування світ-системи як цілісної структури, аналізу ролі центрів сили та механізмів перерозподілу ресурсів у глобальній політичній системі (розділи 2.2, 3.2, 3.3). Методи аналізу та синтезу забезпечили виокремлення специфіки глобальних конфліктів, формування світопорядків після них, а також формування цілісної аналітичної моделі сучасної світ-системної динаміки (розділи 1.1, 2.1, 3.1, 3.3). Методи індукції, дедукції, абстрагування та сходження від абстрактного до конкретного дали змогу наповнити теоретичні категорії «світ-система», «світова війна», «світ-імперія», «світопорядок» конкретно-історичним змістом та на їх основі сформулювати нові аналітичні концепти (розділи 1.1, 1.2, 2.2, 3.1). Метод теоретичного моделювання та сценарного аналізу дозволив автору розглянути можливі

альтернативи розвитку світ-системних трансформацій, зокрема з урахуванням наслідків російсько-української війни (розділи 3.1, 3.3). Застосування комплексу вказаних методів забезпечило багаторівневий і всебічний аналіз досліджуваної проблематики, дозволило сформулювати обґрунтовані висновки та прогностичні оцінки.

Суттєвою перевагою дисертації є опора на потужну теоретичну базу, що включає праці провідних українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, в основу світ-системного аналізу покладено концепції Іммануїла Валлерстайна, Фернана Броделя, Андре Гундера Франка, Саміра Аміна, Джованні Аррігі, Теотоніо Дус Сантуса, Крістофера Чейз-Данна та ін.

Активно залучені праці українських науковців, серед яких: М. Андрущенко, А. Арістова, С. Волобуєв, І. Вегеш, Д. Вишневський, Л. Герасіна, Н. Глебова, О. Гурбич, В. Калінін, С. Карелін, С. Климовський, О. Ковтун, В. Козаков, О. Коппель, Г. Коцюрубенко, С. Коч, О. Крисенко, А. Кройтор, П. Кутуєв, І. Милосердна, Т. Михальченко, Г. Музиченко, О. Мустафін, Д. Неліпа, М. Ніколаєва, Є. Ніколаєв, І. Панафідін, М. Польовий, В. Попков, В. Рубанов, В. Ткаченко, Ю. Узун, І. Усатенко, О. Фісун, О. Хорошилов, Д. Хуткий, М. Шевелєв, В. Шелухін, І. Шкурат та інші.

Теоретична база дисертації є репрезентативною, сучасною та збалансованою, що підтверджується широким використанням актуальних джерел останнього десятиліття. Це забезпечує високий рівень академічної достовірності отриманих результатів і робить роботу вагомим внеском у розвиток політичної науки та світ-системних досліджень.

Представлена автором **наукова новизна дисертації** сформульована системно, обґрунтовано та відповідає академічним вимогам до досліджень рівня дисертації. У роботі чітко виокремлено три рівні новизни: вперше здійснене, набули подальшого розвитку та уточнено. Особливо цінним є інтерпретація світових воєн як «рубіжних фаз» світ-системної трансформації, що виходить за межі традиційного історіографічного чи

політичного аналізу й апелює до структурно-діахронного підходу в межах світ-системної методології. Такий підхід виглядає дослідницькі оригінальним, з огляду на брак системних досліджень, які поєднують аналіз світових війн і довготривалу еволюцію світ-системи в міждисциплінарному ключі. Також заслуговує на увагу спроба розробки критеріїв виокремлення саме світових війн серед інших типів конфліктів, що додає роботі методологічної глибини. Це свідчить про прагнення автора не лише до опису, а й до створення аналітичного інструментарію, що розширює межі світ-системного підходу. У викладі новизни автор посилається на широкий історичний діапазон дослідження (XVI–XXI ст.), що дозволяє провести порівняльний аналіз світових воєн; застосування контент-аналізу матеріалів провідних дослідницьких центрів (зокрема, The Institute for Research on World-Systems, Riverside, США); емпіричні дані, зокрема, щодо війни Росії проти України як елемента світ-системної кризи. Методологія дослідження дозволяє вважати новизну обґрунтованою і такою, що має доказову базу. У тексті дисертації наведено конкретні аналітичні моделі, що демонструють алгоритм впливу світових воєн; обґрунтовані критерії, за якими розмежовано типи конфліктів; представлено авторське тлумачення ключових понять світ-системного аналізу з посиланням на класиків (І. Валлерстайн, Дж. Аррігі тощо) та сучасних дослідників.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Динаміка локальних політичних процесів в умовах глобальної світ-системної трансформації». (державна реєстрація № 0123U102703 від 28.05.23). Зазначене застосування результатів дослідження в роботі з органами місцевого самоврядування (мерія Віфлеєму) та в освітньому процесі ОНУ імені І.І. Мечникова є конкретизованим, свідчить про вихід дослідження за межі суто теоретичного дискурсу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання для формування стратегій зовнішньої політики, глобальної безпеки та адаптації державних політик до умов світ-системних трансформацій, спричинених глобальними конфліктами. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки індикаторів моніторингу динаміки світових політичних змін, виявлення загроз та ризиків, пов'язаних із кризовими фазами світ-системної еволюції, зокрема війнами світового масштабу.

Отримані напрацювання мають прикладне значення для прогнозування можливих сценаріїв розвитку сучасної світ-системи, включаючи аналіз наслідків російсько-української війни у глобальному контексті. Матеріали дослідження можуть бути використані при формуванні безпекових стратегій України та інших держав, які прагнуть враховувати вплив глобальних процесів на регіональну стабільність, міжнародні відносини та трансформацію архітектури міжнародної безпеки.

Дисертаційна робота має практичну цінність для аналітичних центрів, які здійснюють оцінку трансформацій глобальних центрів сили, прогнозують зміни в системі міжнародних відносин, розробляють стратегії підвищення геополітичної стійкості. Напрацювання можуть бути використані також у діяльності міжнародних організацій, урядових структур і дипломатичних служб для підвищення ефективності зовнішньополітичних стратегій та адаптації до викликів світ-системної турбулентності.

Крім того, результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень у сфері світ-системного аналізу, теорії міжнародних відносин, геополітики та глобальних трансформацій. Вони також мають цінність у навчальному процесі для підготовки курсів із теорії міжнародних відносин, глобальних трансформацій, геополітики, світ-системного аналізу та міжнародної безпеки.

Оцінюючи **репрезентативність результатів дисертаційного дослідження**, слід зазначити, що апробація його результатів відбувалася на належному академічному рівні, із дотриманням сучасних вимог до публічності та фахового обговорення наукових напрацювань. Ідеї, положення та висновки теоретико-методологічної частини дисертації були представлені на низці авторитетних міжнародних і національних наукових заходів, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Current Issues of Science, Prospects and Challenges» (European Scientific Platform, Сідней, Австралія, 2021), XVI міжнародній науковій конференції «Китайська цивілізація: традиції та сучасність» (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, Київ, 2022), а також на форумах і конференціях, що проводилися в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова. Особливу увагу заслуговує апробація результатів дослідження в Палестинському університеті Al Ahliya University (Віфлеєм), де роботу було рекомендовано для використання в навчальному процесі. Крім того, положення дисертації активно обговорювалися на методологічних семінарах кафедри політології ОНУ імені І.І. Мечникова упродовж 2021–2024 років.

Публікаційна активність здобувача також відповідає встановленим критеріям наукової репрезентативності. Результати дослідження викладені у 9 публікаціях, з яких 5 – у фахових наукових виданнях, що визнані Міністерством освіти і науки України, а ще 4 – у матеріалах науково-практичних конференцій. Така публічна презентація результатів свідчить про високий рівень наукової активності автора, його залученість до фахового дискурсу та систематичну апробацію положень дисертації у професійному середовищі.

Таким чином, апробація та публікаційне представлення дисертаційного дослідження є достатніми, відповідають вимогам до наукової кваліфікаційної роботи.

Відповідність дисертаційного дослідження профілю спеціалізованої ради. За змістом дисертаційна робота Хаміда Фуада Халіля «Фактор світових війн у трансформації світ-системи», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає спеціальності 052 Політологія.

Оцінка змісту та структури дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають в себе загалом 5 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг дисертації складає 230 сторінок, з яких основний текст 176 сторінок. Список використаних джерел складає 239 найменувань на 25 сторінках та додатки на 7 сторінках.

У вступі наведені дані про актуальність дослідження, визначений зв'язок роботи із науковими програмами, темами, представлена мета та завдання дослідження, визначена наукова новизна одержаних результатів та їх практична значимість, наведені відомості про апробацію результатів дисертації та публікації автора.

Структура дисертаційного дослідження логічно вибудована відповідно до мети, завдань і дослідницької проблематики, та охоплює три основні розділи, що розкривають феномен світових війн у контексті трансформації світ-системи.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні засади дослідження феномену світової війни як чинника трансформації світ-системи»* – здійснюється ґрунтовне теоретичне обґрунтування дослідження. Підрозділ 1.1 аналізує історико-теоретичні підходи до вивчення процесів світ-системної трансформації, висвітлює основні школи, концепції та підходи до розуміння глобальної динаміки. У підрозділі 1.2 подано методологічні основи дослідження, включно з елементами світ-системного аналізу, порівняльно-історичним методом, а також авторським підходом до аналізу військових конфліктів як системоутворюючих чинників.

Другий розділ – *«Світові війни як фактор зміни світопорядків і трансформації світ-системи»* – має аналітично-історичний характер і присвячений розкриттю механізмів впливу світових війн на глобальні політичні структури. У підрозділі 2.1 детально розглянуто співвідношення понять «світ-система», «світопорядок» і «світова війна», що дозволяє визначити роль великих воєн у фазових змінах глобального устрою. Підрозділ 2.2 зосереджено на аналізі історичних прикладів зміни світопорядків у результаті світових конфліктів, починаючи з Нового часу до XXI століття.

Третій розділ – *«Міжнародний мир як глобальна проблема XXI ст.: світ-системний аспект»* – має прогностично-прикладне спрямування. Підрозділ 3.1 досліджує геополітичні виклики пострадянського періоду, фіксуючи регіональні і глобальні ризики нового світопорядку. У підрозділі 3.2 розглядається російсько-українська війна як ключовий конфлікт сучасності, що виступає тригером для глобальної світ-системної кризи. Підрозділ 3.3 зосереджений на ідеї «вічного миру» та її еволюції у світ-системному контексті, з акцентом на пошук моделей стійкого миру в умовах геополітичної турбулентності.

Завершальні *висновки* узагальнюють результати дисертаційного дослідження, відображають реалізацію завдань і пропонують модель взаємозв'язку між світовими війнами та трансформацією світ-системи.

В роботі показано, що світ-система на відміну від загальної системи міжнародних відносин є хронотопним явищем, локалізованим у просторі і часі. Зазначено, що світ-система протягом історії видозмінюється відповідно до дії закону «виклика та відповіді» (А. Тойнбі), циклів М. Кондрат'єва, «столітніх циклів» Ф. Броделя, і проходить фази генезису, розвитку та занепаду, структуруючи політичну систему світових відносин у вигляді ієрархії: центр – полупериферія – периферія. Це перманентний гостроконфліктний процес, де постійно ведеться боротьба за гегемонію та

політичне реструктурування світових відносин. Саме це приводить до світових війн, які докорінно ламають існуючий політичний порядок та встановлюють новий, з новим центром, новим гегемоном та новими правилами міжнародних відносин.

Автор це підтверджує за допомогою хроноскопії світових війн: Тридцятирічної (1618-1648), серії Наполеонівських війн (1803-1815), «Великої» війни (1914-1918), Другої світової війни (1938-1945), «Холодної» війни (1946-1991), Російсько-Української війни (с залученням до неї широкого кола глобальних акторів). Сучасний стан він оцінює як різку активізацію військово-політичних конфліктів, пов'язаних з поглибленням антагонізму між домінуючою американоцентричною світ-системою і китаєцентричною, що формується. У роботі показано, що причиною війн є фундаментальні світ-системні протиріччя, що викликали різку поляризацію двох сукупностей країн: «західної» та «оксидентальної».

В той же час автор не знімає з порядку денного формулу І. Канта про «Вічний мир», яка має шанси для реалізації при вирішенні завдання реконструкції існуючого світопорядку на засадах збалансованої, справедливої та раціональної кооперації. Сьогодні це стосується не лише відносин між окремими державами а й між цивілізаціями загалом.

Питання та зауваження до дисертації.

У дисертації автор ґрунтовно аналізує геополітичні трансформації та системні кризи пострадянського періоду, однак недостатньо опрацьовано питання формування цілісної політико-юридичної моделі світопорядку, яка б могла гармонізувати протиріччя між формальною системою міжнародних відносин і фактичним станом глобальної політики. Виникає питання: чи можливо в рамках світ-системного аналізу запропонувати конкретні механізми або інституційні моделі для узгодження цих протиріч?

Дисертація демонструє високий рівень теоретичного та історико-аналітичного опрацювання матеріалу, однак доцільним виглядало б посилення прогностичної складової роботи. Зокрема, автору слід було б розглянути можливі сценарії розвитку світової системи або запропонувати моделі ефективної системи превентивного запобігання глобальним військовим конфліктам.

Робота доволі переконливо демонструє вплив світових війн на трансформацію світ-системи, але водночас недостатньо окреслено межі самого поняття «світова війна». Чи є достатні підстави включати Холодну війну та Російсько-українську війну до категорії світових війн? Якими саме критеріями при цьому керується автор?

У підрозділі 3.3 автор актуалізує ідею «вічного миру» І. Канта в сучасному контексті. Водночас ця ідея залишається радше морально-філософським концептом, ніж інструментом політичної практики. Чи бачить автор реалістичні механізми імплементації цієї концепції в умовах сучасної поляризації глобальної політики, і які саме інституційні або нормативні інструменти він пропонує?

Зазначені положення мають виключно конструктивний і дискусійний характер, не ставлять під сумнів отримані фундаментальні наукові результати і не знижують загального високого наукового рівня роботи.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових та фахових виданнях. Результати дослідження, представлені у 9 публікаціях, з яких 5 опубліковані у фахових виданнях, визнаних Міністерством освіти і науки України, а ще 4 – у матеріалах науково-практичних конференцій, свідчать про достатній рівень наукової активності здобувача.

Публічна презентація результатів дослідження демонструє залученість здобувача до фахового дискурсу та апробацію положень дисертації в професійному середовищі. Слід зазначити, що більшість наукових праць здобувача Хаміда Фуада Халіля написані у співавторстві з

науковим керівником, В. Попковим. Однак, за визначенням автора, його внесок у кожному з досліджень становить 80%, що підтверджує його самостійність у викладенні матеріалу, формулюванні результатів дослідження. Внесок В. Попкова визначається автором на рівні 20% і полягає в формулюванні напряму і методології дослідження. Це підтверджує, що теоретичне осмислення та емпіричне наповнення статей належать Хаміду Фуаду, і свідчить про плідну співпрацю з науковим керівником.

Перевірка дисертації не виявила фактів порушення академічної доброчесності.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК. Дисертація Хаміда Фуада Халіля на тему: **«Фактор світових війн у трансформації світ-системи»** є завершеною, самостійно виконаною науково-кваліфікаційною працею, що містить нові, обґрунтовані та практично значущі результати вирішення низки теоретичних і практичних питань сучасної політичної науки та слугує теоретико-прикладною розвідкою визначення особливостей процесів трансформації світ-системи під впливом світових війн.

Тема дослідження відповідає пріоритетним напрямам наукових досліджень, визначеним постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476, а саме — напряму «Національні інтереси України в контексті геополітичних проблем сучасного глобалізованого світу та формування нового міжнародного правопорядку».

Наприкінці зазначимо, дисертація Хаміда Фуада Халіля на тему: **«Фактор світових війн у трансформації світ-системи»** та рівень наукової кваліфікації здобувача відповідають вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а також Наказу

Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» №40 від 12.01.2017 р. (із змінами та доповненнями), а дисертант – Хамід Фуад Халіль заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія».

Офіційний рецензент:

доктор політичних наук,
професор, професор кафедри політології
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Юлія УЗУН

ОСОБИСТИЙ ПІДПИС ПІДТВЕРДЖУЮ
Перший проректор ОНУ ім. І.І.Мечникова

Майя НІКОЛАЄВА

№ 30. червня 2025 р.

